

Schuld en boete, Duitsland en zijn verleden deel 1

Jaap Schaeffer

Het begint met een briefje in mei 2012.

Een Duitse toerist, aan de schrijfwijze te zien iemand die niet jong meer is, hecht een briefje aan het informatiebord dat hoort bij de gedenkplek waar de "Tien van Renesse" gehangen werden – 10 december 1944.

Het briefje bevat een bede om vergeving: *"um Gottes willen, damit die Toten und die Lebenden Frieden finden und Wunden heilen können."*

De formulering en de zorgvuldige verpakking van het briefje in plasticfolie geven de bede het stempel van authenticiteit.

Als Daan Lazonder, de zoon van de toen en daar ook gehangen gemeentesecretaris van Renesse, het briefje ontdekt en leest komen hem de tranen in de ogen.

xxx

Schuld en genezing

Vergeving is een groot woord, groter dan een mens is. Het is een woord om in rond te dwalen, misschien zelfs om in te verdwalen.

Wat vraagt iemand die om vergeving vraagt? Koopt hij rust met dat woord?

Wat doet iemand die vergeving schenkt? Koopt hij daarmee de harmonie, waarzonder het verder leven al te zwaar is?

Als de geslagen wonden diep zijn, is vergeving schenken dan geen verraad aan jezelf? Kan die realiteit toegedekt worden met een woord?

Is vergeving ten diepste niet iets onmogelijks, een soort toverstaf waarmee je een gebroken realiteit heelt, terwijl er feitelijk niets verandert?

Wonderlijk, dat een als oprecht ervaren vraag om vergeving zo ontroeren kan. Welke snaren in onze ziel worden daardoor beroerd?

We hebben veel reden om schuldbekentenissen te wantrouwen. Maar als we werkelijk ervaren, dat iemand beseft tegenover ons in de schuld te staan, waarom treft ons dat dan zo? Waarmee maakt, om het zo eens te zeggen, die erkenning verbinding?

Het antwoord zou kunnen zijn, omdat ons hiermee recht gedaan wordt. Maar dit antwoord zo gegeven, bevredigt niet. Het klinkt te formeel. Iemand die diep gekwetst is wacht niet op recht, maar op genezing.

Het vreemde is, dat oprecht vergeving vragen die genezende werking heeft; dat wonden daardoor werkelijk kunnen dicht trekken tot littekens.

In een gevaarlijke wereld vol van manipulatie is het kennelijk mogelijk, dat ik dezelfde handen die mij verwond hebben kan toelaten om mij aan te raken en mij te helen.

Toch blijft er een geheim, dat we uiteindelijk niet kunnen peilen. Mensen proberen wel voortdurend alles op hun maat te snijden, maar de wereld blijft te groot en dat geldt ook voor de woorden die verwijzen naar de menselijke realiteit.

Dat geldt voor vergeving en ook voor schuld. Ook hier weer een woord dat groter is dan een mens. Goed beschouwd kan elke daad die we verrichten een schuld met zich meebrengen die niet te overzien is. Eén klein vlammetje, al of niet met opzet veroorzaakt, kan een huis en een hele familie in de ellende storten.

Deze verwarrende en overstelpende realiteiten van schuld en boete, vergeving en verzoening, die we zo vaak drukdoenerig of heel idealistisch in onze "grip" proberen te krijgen, vormen voor mij het decor en de inhoud van het drama dat onze geschiedenis is.

Ze zijn groter dan de mens en dus is de geschiedenis ook meer dan een menselijk drama. Binnen een alleen menselijk drama zouden ze allang tot nietszeggendheid verschrompeld zijn. Het is ons geluk, dat het anders is.

Oordelen

De geschiedenis van Duitsland in de twintigste eeuw boeit me, juist ook om de grote rol die boven genoemde woorden daarin spelen. Die Duitse geschiedenis, die onze Europese geschiedenis geworden is, is als het ware een uitvergroting van het menselijk leven, ons leven. Ook daarom gedenken we veel van wat "toen" gebeurde; des te meer, omdat het hier gaat om een pervertering van onze eigen burgerlijke cultuur.

We kijken in onze achteruitkijkspiegel en zien de slachtoffers en de daders, en we beseffen hoe ingewikkeld en gevaarlijk menselijk verkeer is.

Tegen deze achtergrond wil ik teruggaan naar die tijden die ons veel dramatischer voorkomen dan de onze. Terug naar de tijd van oorlog en bezetting en alle verschrikkingen die daarmee gepaard gingen.

Wij in Nederland spreken dan over de jaren "veertig-vijfenveertig".

Die tijd en de rol die de mensen in die tijd gespeeld hebben is intussen op allerlei manier in kaart gebracht. Daarbij werden ook woorden gebruikt als "goed" en "fout", recht en onrecht, schuld en verantwoordelijkheid.

Hoe kon gebeuren, wat gebeurd is? En wie is hoe en waarvoor verantwoordelijk?

"Geschiede", geschiedschrijving die meer is dan alleen maar "schrijving", draagt ook altijd "Gericht" in zich. Het kan niet alleen bij "Verstehen" of verklaren blijven. Ook al is geen oordeel definitief; omdat nu eenmaal nieuwe tijden nieuwe feiten aan het licht brengen. De geschiedenis reist als het ware met ons mee. We zien daardoor de feiten in een telkens ander licht. Ze lichten anders op in een andere omgeving.

Dus proberen we opnieuw recht over ze te spreken. En inderdaad, dat betekent ook rechtspreken. Al zijn er die proberen dat te vermijden, omdat ze niet aan waarheidsvinding willen doen. Want wat is waarheid?

Het is een feit, dat het niet eenvoudig is de waarheid te vinden. Anders zou deze vraag niet zo vaak gesteld worden. Hoewel niet uit te sluiten is, dat wie waarheid gevonden heeft daar weer anders over denkt.

Maar wie niet hoort tot de aanhangers van de waarheid: "wie wat vindt heeft slecht gezocht" blijft zoeken om te vinden.

Wie waarheid zoekt, wil ook recht doen aan feiten en mensen. Toch blijven, zoals gezegd, woorden als waarheid en recht groter dan mensen. Dus wie ze als maatstaf hanteert schiet zeker tekort.

Wolfgang Gerlach schreef een boek met de titel: *Als die Zeugen schwiegen. Bekennende Kirche und die Juden.* (2^e druk 1993).

Het boek kan gelezen worden als een aanklacht tegen de houding van zijn kerk tegenover de Joden tijdens het bewind van Hitler.

Juist hij schrijft in zijn inleiding: "*Man könnte (...) Geschichtsschreibung als eine permanente Metamorphose van Ungerechtigkeiten bezeichnen,*"

Anders gezegd, wie bij geschiedschrijving schone schrijvershanden wil houden, heeft zijn handwerk niet begrepen. Voor wie dat toch probeert, geldt: hoe schoner de handen, hoe grijzer het werk.

Uniek

Ik wil me in het vervolg bezig houden met de vraag, hoe is men in Duitsland omgegaan met de schuld en de verantwoordelijkheid die de oorlog en zijn gevolgen de bevolking oplegden?

Ik begin met een tweevoudige stelling die ik, binnen dit kader, niet kan "bewijzen", maar die toch een opvallende waarneming inhoudt:

- a) Duitsers hebben in de vorige eeuw een decennium lang misdaden voorbereid en begaan die op een bepaalde manier, zeker als het gaat om de Holocaust, uniek zijn in de geschiedenis.
- b) Duitsers hebben na hun nederlaag en capitulatie op een manier die uniek is in de geschiedenis hun misdaden erkend.

Twee opmerkingen om misverstand te voorkomen:

ik spreek over Duitsers en niet over "de" Duitsers om voorlopig tenminste in het midden te laten, hoe het zit met gedeelde verantwoordelijkheid.

Verder is het allerm minst de bedoeling deel twee van de stelling te laten dienen om deel één weg te strepen. Het gaat om twee feiten die met elkaar te maken hebben, maar niet om een balans.

Vergangenheitsbewältigung, Vergangenheitspolitik, Vergangenheitschuld, zijn typisch Duitse begrippen, waarbij in de eerste plaats gedacht wordt aan de verwerking van het eigen Nationaal-Socialistische verleden.

Het eerste woord kan terecht gekritiseerd worden. En velen beseffen dat ook. Hoe kun je zo'n verleden ooit in je greep krijgen, laat staan, dat je ermee in het reine komt.

Maar je moet er wel iets mee. Hoe verhoud je jezelf tot zo'n verleden in een tweede of derde generatie of nog later. Hoe zie je het onder ogen?

Het is in elk geval een feit, dat, na verloop van tijd, steeds duidelijker en bij herhaling binnen Duitsland uitgesproken is en wordt, dat men zich schuldig gemaakt heeft aan gruwelijke misdaden. Zelfs zo, dat er kritische stemmen zijn, die, zonder de schuld te willen loochenen, hier spreken van een "politiek correct" ritueel.

Zonder dit nu te willen beoordelen stel ik wel vast, dat deze voortdurende erkenning van de eigen schuld, in een wereld die het nog eerder opbrengt zeventig maal te vergeven dan zeven maal vergeving te vragen een opmerkelijk feit is.

Fasen

In de voorstelling van veel Nederlanders is de houding van de Duitsers m.b.t. hun verleden vlak na de oorlog en nog lang daarna getypeerd met de uitspraak: *Wir haben es nicht gewusst*. Deze tamelijk plumpe ontkenning of toedekking van schuld en verantwoordelijkheid bepaalde het beeld dat wij hadden.

In Duitsland zelf heeft dat beeld van die tijd, later, ook zo bestaan. De generatie van de jaren zestig is hard ingegaan tegen de oudere generatie die als een generatie van meelopers of wegruipers ter verantwoording geroepen werd: *wat deed jij onder Hitler?*

De kritische houding van jongeren in de jaren zestig tegenover hun vaders en grootvaders was vooral geconcentreerd binnen een spraakmakende elite van intellectuelen.

In de jaren tachtig bracht een Amerikaanse TV-serie, *Holocaust*, in 1979 uitgezonden, intense reacties teweeg in veel Duitse huiskamers. Niet eerder werden zoveel gewone Duitsers ertoe gebracht zich te identificeren met de slachtoffers.

Tot vandaag toe hebben films, nieuwe historische publicaties, toespraken van schrijvers of politici telkens opnieuw hoge golven geslagen die de Duitsers elke keer op een andere plek deden belanden van waaruit ze het eigen verleden onder ogen moesten zien.

De innerlijke dynamiek achter deze ontwikkeling wordt gedreven door schuldgevoel en schuldbewustzijn. Die ontstonden niet pas later in Duitse samenleving na 1945.

Toen Duitsland in de laatste oorlogsmaanden onderging in een haast totale ontredding, bestond er bij velen een dof schuldbewustzijn, dat op z'n best een verband legde tussen de brandende steden en kerken, tijdens de massabombardementen, en de brandende synagogen in de *Kristallnacht*. Maar vager en veel algemener was het gevoel, dat er toch wel iets in of bij hen moest zijn, wat hen uitleverde aan zo'n overmacht van niets ontziend geweld en verachting.

Juist op dit laatst genoemde punt stuiten we op een kernvraag. Wat stelt mensen in staat om ernstige schuld te erkennen, terwijl de aanklagers van alle kanten op je afstormen en, na de capitulatie, steeds nieuwe, gruwelijke, schuldig stellende feiten aandragen?

De neiging om de schuld af te schuiven op een kleine groep van daders en/of jezelf als slachtoffer te gaan beleven is in zo'n situatie levensgroot aanwezig.

De eerste naoorlogse jaren was een groot deel van de Duitsers te midden van puinhopen en gebrek aan alles bezig met overleven. Waar haal je in die omstandigheden de kracht en de moed vandaan een grote schuldenlast op je schouders te nemen?

Maar even reëel is de vraag van de "anderen": waar haal je, gezien de feiten, de moed vandaan op die schuld af te dingen?

Overlevingsdrang versus de diepe behoefte aan genoegdoening.

Wie pragmatisch denkt kan niet veel anders constateren dan dat de wereld nu eenmaal zo in elkaar zit: de mensen in Duitsland moesten eerst hun stabiliteit vinden, pas later ontstaat er dan ruimte voor onderkenning en erkenning van de schuld.

Maar dat betekent ook, dat de teleurstelling en verontwaardiging van slachtoffers toen of van zonen en dochters in de jaren zestig iets irreëls krijgt.
Wat kan een mens verwachten?

Er is ook een andere benadering mogelijk. Die is ooit onder woorden gebracht met deze woorden: wie zijn leven behouden wil, die zal het verliezen.
En daarmee kom ik bij de positie van de kerken in dit vraagstuk. Want de hier geciteerde woorden horen tot hun geloofsinhoud.

Kerken in 1945

Hoe hebben de kerken zich opgesteld tegenover de zich alom opdringende vragen van schuld en boete?
Voor een beantwoording van die vraag beperk ik mij tot wat na 1945 ging heten de EKD, de Evangelische Kirche in Deutschland.

In 2011 publiceerde de Britse historicus Frederick Taylor zijn, populair geschreven, studie: *Exorcising Hitler, The Occupation and Denazification of Germany*.
In dit lezenswaardige boek, dat ook een beeld wil geven van de beleving van de situatie in Duitsland, van zowel de inwoners als de veroveraars in de eerste tijd na de capitulatie, wordt met geen woord gerept over de kerken.
Ik vermoed, dat dit meer zegt over de positie van kerken nu, dan over de toenmalige situatie.

De kerken vormden de enige nog min of meer intacte organisatie die nog in Duitsland functioneerde. Er bestonden geen politieke organisaties, geen vakbonden, geen zelfstandige pers.

In de tijd na de oorlog stroomden ook zwaar beschadigde kerken vol. Ze hadden de reputatie, dat ze zich niet aan het Hitlerbewind onderworpen of aangepast hadden. Ze bereikten, bij voorbeeld in arbeiderskringen, mensen die al langere tijd van de kerk vervreemd waren.
De nieuwe bezettingsautoriteiten zochten respectvol contact met kerkelijke leiders om via hen stabiliteit in de samenleving te bevorderen.

Deze bijzondere positie sloot aan bij wat de kerken als hun eigen rol zagen. Er leefde toen, niet alleen in Duitsland, maar ook daarbuiten, een breed gedeelde overtuiging binnen de kerken, dat het hun opdracht was de wereld uit gebrokenheid en duisternis, naar het licht te voeren. Dat ze de enige hoop vormden voor een wereld die totaal uit het lood geslagen was.

Nergens anders dan binnen de kerken kon ook zo'n brede en intensieve discussie gevoerd worden over aard en omvang van de schuld.
Er waren invloedrijke eenlingen als de schrijver Thomas Mann, vanuit het buitenland, en de filosoof Karl Jaspers die zich hierover publiek uitlieten. Maar de kerken voelden zich vanuit hun geloof en vanuit hun positie gedrongen, dichterbij en verantwoordelijk, het volk hierin verder te helpen.
Toch betekende juist hun nieuwe aanzien en het feit, dat zij de enige Duitse organisatie waren die iets voor het volk kon organiseren ook een belasting voor de discussie.

Zij waren het die onder meer met hulpgoederen verkregen via buitenlandse kerken, zij het heel spaarzaam, iets konden doen om de materiële nood te lenigen. Zij stonden dag in dag uit oog in oog met de diepste ellende.
Juist in die situatie was de verleiding groot om de eigen bevolking als slachtoffer te beleven voor wie men moest opkomen.

Moest men het lot van deze ontredderde mensen ook nog verzwaren door een actieve confrontatie met eigen verpletterende schuld?

Nog andere factoren stonden een open houding tegenover de eigen schuld in de weg. In de eerste plaats de herinnering aan "Versailles".

Duitsland was bij het verdrag van Versailles na WOI gedwongen de schuld van deze oorlog op zich te nemen.

Zou een openlijke schulderkenning nu de overwinnaars geen vrijbrief geven Duitsland weer zo, of erger, te vernederen? Er deden na '45 al snel woeste geruchten de ronde over het Amerikaanse "Morgenthau plan", dat er in voorzag Duitsland economisch en politiek te degraderen tot een onmachtige landbouwstaat.

En, om niet meer te noemen, veel Duitse kerkleiders en kerkleden voelden nationaal. Het was één ding de nederlaag te accepteren en zelfs blij te zijn van het Hitlerbewind verlost te zijn. Het was een ander ding nu tegenover de tegenstanders openlijk schuld te belijden. Dat kon je binnenskamers doen, tegenover God. Maar jezelf publiek uitkleden zou Duitsers van hun laatste restje eergevoel en zelfbewustzijn beroven.

Toch is het er van gekomen: een openlijke kerkelijke schuldbekentenis. Maar vanzelfsprekend was dat niet.

Stuttgarter Schulderklärung (19 oktober 1945)

De buitenlandse kerken die deel uitmaakten van de Wereldraad van kerken in oprichting stonden in intensief contact met de Duitse zusterkerken.

Na WOI was de kwestie van de schuldvraag na "Versailles" een zware belasting geweest voor de onderlinge betrekkingen.

Hoe nu verder na de verschrikkingen van WOII?

Men maakte de Duitse kerken duidelijk hoe genezend het zou werken als de kerken in de voormalig bezette landen vanuit Duitsland een wezenlijke handreiking zouden ontvangen in de vorm van een eerlijke schulderkenning.

In oktober '45 kwam een delegatie van de Wereldraad op bezoek bij de officiële vertegenwoordiging van de EKD.

Het zegt ook iets over het belang, dat de bezettingsautoriteiten aan deze ontmoeting hechten, dat ze die, in deze tijd van moeizame en gebrekkige verbindingen, gefaciliteerd hebben.

Tot diepe vreugde en grote dankbaarheid van de buitenlanders - zij wisten en voelden, anders wellicht dan wij nu, dat dit niet vanzelfsprekend was - kwam het o.a. tot de volgende woorden:

"Met grote pijn zeggen wij: door ons is oneindig leed over vele volken en landen gebracht. Wat wij in onze gemeenten vaak beleden hebben, spreken wij nu in naam van de gehele kerk uit : Wij hebben weliswaar gedurende lange jaren in naam van Jezus Christus tegen de geest gestreden die in het nationaalsocialistische geweldsregiment zijn verschrikkelijke uitdrukking vond; maar wij klagen onszelf aan, dat wij niet moediger beleden, niet trouwer gebeden, niet blijder geloofd en niet brandender hebben liefgehad."

In de maanden hierna ontving de EKD dankbare en bemoedigende reacties van de zusterkerken in o.a., Frankrijk, Engeland en Nederland.

Maar hoe reageerde men in eigen land?

Wie de boven aangehaalde zinnen uit de schuldbelijdenis nu leest, kan nauwelijks vermoeden hoeveel discussie hieraan was voorafgegaan. Alle hierboven genoemde factoren die de schulddiscussie bepaalden speelden daarin hun rol.

De woorden, zoals we ze nu kennen, zijn een compromisformule. Sommigen hadden concreter willen zijn, anderen vonden dat men zich hier, zoals wij dat nu zeggen, te kwetsbaar had opgesteld.

De “Verklaring” was oorspronkelijk niet bedoeld voor het grote publiek – om redenen die men vanuit het voorgaande zelf kan bedenken. Toen het document, onvermijdelijk, “uitlekte” waren de reacties heftig.

Buiten de kerken reageerden de nog primitief georganiseerde Duitse persorganen negatief en verontwaardigd in de geest van: Duitsland of wat daar nog van over was in de uitverkoop!

Binnen de kerken leek de “publieke opinie” eveneens vooral kritisch te reageren. Hoewel ook veel gemeenten en kerkelijke verbanden zich uitdrukkelijk achter de Verklaring schaarden.

Maar na de eerste felle discussies leek vanaf 1946 de schuldvraag allengs op de achtergrond te geraken.

Weerstand tegen een gebrekkige denazificatiepolitiek, praktische overlevingsvragen, de behoefte aan continuïteit van bestuur, de groeiende Oost-West tegenstelling droegen daaraan ieder het zijne toe bij.

Toch heeft deze eerste officiële schuldbekentenis met alle discussie daarvoor en daarna een diepgaande invloed gehad op de Duitse omgang met het eigen verleden. Wat toen en daar gezegd en uitgesproken en becommentarieerd is, was niet meer te vergeten.

Gustav Heinemann bij voorbeeld, de eerste Duitse Bondsprezident die Nederland, in 1969, bezocht en hier met groot respect ontvangen is, heeft bij herhaling verklaard, dat de Schuldverklaring van Stuttgart, “Dreh und Angelpunkt”, kernpunt van zijn overtuigingen is gebleven.

Niet in wat in de zestiger jaren in Duitsland op gang kwam, maar eerder met de gedachtewisseling en -worsteling binnen de kerken, is het fundament gelegd voor die door mij “uniek” genoemde houding van het Duitse volk m.b.t. de misdaden van het eigen verleden.

Geen reden tot idealisering, wel een feit.

Daarom wil ik aandacht vragen voor een kerkelijk document, dat vergeleken met de “Stuttgarter Schulderklärung”, nauwelijks bekendheid heeft gekregen. Het dateert van 8 juli 1945. En de woorden in Stuttgart enkele maanden later zijn daarvan nog maar een zwakke echo.

Het bijzondere ervan is onder meer, dat het hier gaat om een voorstel van een “Kreissynode” (het gebied van een “Landeskirche” is opgedeeld in “Kreise” – Kringen).

Het is dus geen gedachtengoed van een enkeling, maar een woord namens een groep van Duitse kerken, vergaderend in Bochum, gelegen in Westfalen.

De authenticiteit en de intensiteit van dit document, opgesteld twee maanden na de capitulatie, vormen voor mij een reden om grote delen ervan hier, in vertaling, door te geven.

Kennismaking geeft de mogelijkheid contact te maken met een vroege Duitse worsteling rond het thema schuld en boete.

Het voorstel tot boetedoening waarom het hier gaat, heeft het niet gehaald. Maar de inhoud vormt een indrukwekkend getuigenis van grondige en eerlijke zelfreflectie.

Het oorspronkelijke document is te vinden in:
Gerhard Besier, Hartmut Ludwig, Jörg Thierfelder, Ralf Tyra (Hrsg.) *Kirche nach der Kapitulation*, Band 2, Dokument 158b, p.177-183, (Kohlhammer, Stuttgart, 1990).

Kreissynode Bochum an Bodelschwingh: Ein Wort zur Lage

Enkele opmerkingen vooraf:

1. Het voorstel wordt gepresenteerd aan Friedrich von Bodelschwingh Junior en aan "Präses" Karl Koch.
Bodelschwingh was een man van groot aanzien binnen en buiten de Evangelische kerk. Hij was sinds jaren leider van een groot complex van inrichtingen voor mensen met een lichamelijke en/of geestelijke beperking, Bethel. Dat lag in de buurt van het ook in Westfalen gelegen Bielefeld.

De titel "Präses" voor Koch duidt een ambt aan dat gelijk staat aan de titel "bisschop" in andere "Landeskirchen".
2. Het kan bij lezing van het document verbazen, dat bij alle ontdekking aan schuld, nauwelijks verwezen wordt naar de talloze joodse slachtoffers.
Ik moet in herinnering roepen, dat, hoe pijnlijk en beschamend ook vanuit onze beleving, de Holocaust in die tijd nog nauwelijks een gezicht of gestalte gekregen had.
Ter illustratie: Het Anne Frankhuis telt nu één miljoen bezoekers per jaar, in 1960 9000.
Vóór de jaren zestig lag in Nederland bij oorlogsherdenkingen het accent op het Nederlandse verzet, pas daarna zijn de joodse slachtoffers nadrukkelijk in beeld gekomen.
3. In het document is herhaaldelijk sprake van de "collectieve" schuld van het Duitse volk.
Rondom dit begrip is al heel snel een kritische discussie ontstaan. Sommigen meenden: als allen schuld hebben verliest dat woord betekenis, heeft niemand schuld van betekenis. Anderen stelden het woord "Haftung", aansprakelijkheid, voor als een bruikbaar alternatief.
In elk geval wordt in onderstaand document duidelijk, dat het woord gebruikt wordt om solidariteit in de schuld uit te drukken.
4. De geloofstaal die in het document gesproken wordt, staat denk ik in veel opzichten ver af van de uitingen van christenen vandaag; bijv. in het spreken over Gods oordeel en gericht.
Dat geldt ook voor het veelvuldig aanhalen van bijbelteksten. Zo doet men dat niet meer, ook niet in kerkelijke verklaringen.
Toch heb ik ze alle overgenomen. Ze horen bij het idioom van de opstellers.
En uit alle poriën van het document dringt naar buiten, dat het hier niet om vrome praat gaat.

Dan nu de tekst:

“Te midden van de diepe uiterlijke en innerlijke ellende van ons volk, die slechts door boetedoening en Gods genade in goede banen geleid kan worden, spreekt de “Kreissynode Bochum” de dringende wens uit, aan het adres van Praeses Koch en Pastor Bodelschwingh en tevens de leiding van de Evangelische Kirche Westfalen in contact te treden met leiders van beide confessies [Evangelisch en Katholiek].

Doel moet zijn overleg over inhoud en vorm van een pastoraal, eensgezind, richtinggevend en louterend woord, waarin het hele Duitse volk opgeroepen en gestimuleerd wordt tot actieve boetedoening.

(...)

[Deze oproep gaat vergezeld van een ontwerp, hoe zo'n “woord” zou kunnen luiden]

EEN WOORD OVER DE SITUATIE WAARIN WE ONS BEVINDEN

Ons volk is verzonken in een afgrond van materiële en psychische ellende en weet geen weg met de eigenlijke aard, de oorzaak en de diepte van zijn nood.

Het weet niet wie het aanklagen en verantwoordelijk stellen moet voor alles wat gebeurd is.

Het ontbreekt in allerlei opzicht aan een maatstaf voor recht en onrecht, waarheid en leugen. Het heeft er geen weet meer van in hoeverre de Tien Geboden nog van kracht zijn en in welk opzicht het tegenover God en mensen schuldig staat.

Daarom zoekt het rusteloos voortgedreven nu hier, dan daar, de schuldigen en klaagt God en de mensen aan.

Men merkt, dat men terecht is gekomen op een doodlopende weg van ellende.

Men probeert uit alle macht zich van last en schuld te bevrijden, van kwellende gedachten, van zelfbeschuldiging – zonder resultaat.

De psychische nood drukt steeds meer, ook dan, wanneer men zich met koppigheid daartegen weert.

Wat moet er van ons worden, als dit alles op ons volk blijft drukken?

Ons volk dreigt te stikken onder deze last, wanneer het geen innerlijke bevrijding ontvangt. Ons land is nu al een dodenrijk, getekend door krachteloosheid en lethargie. Tegelijk ook het toneel van afweer, zelfverdediging, arrogantie, wanhoop, escapisme, vertwijfeling, onverschilligheid en fatalisme in allerlei vorm.

Al die emoties lopen soms dwars door elkaar heen bij mensen.

Elke dag ervaren we sterker hoe pijnlijk en bitter, hoe groot de nood is. Maar ook hoe diep het morele moeras is en de vervreemding van God; hoe uitzichtloos en hopeloos de materiële en psychische nood van ons volk is.

(...)

Het is met ons gesteld als met een dodelijk ziek mens over wie het oordeel van de arts luidt: geen hoop meer!

Een lichaam dat het begeeft, met nog nauwelijks leven – het Duitse volk ademt niet meer. Duits leven vergaat – wat nog over is zijn de stuip trekkingen van een stervend organisme.

Het is in Duitsland gedaan met eer, vrijheid en verantwoordelijkheid en alles wat daarmee ooit in een levend verband stond.

Hier kan nog maar één helpen: C h r i s t u s.

Hij, tot wie eens het woord gesproken werd: *"Als u hier was geweest, Heer, zou mijn broer niet gestorven zijn. Maar zelfs nu weet ik dat God u alles zal geven wat u vraagt"*.

Hij, die toen antwoordde: *"Ik ben de opstanding en het leven. Wie in mij gelooft zal leven, ook wanneer hij sterft, en ieder die leeft en in mij gelooft, zal nooit sterven"*

(Joh. 11 : 21, 25 en 26).

Hij, die toen en vandaag het leven scheppende woord kan spreken: *"Ik leef en ook jullie zullen leven"* (Joh. 14 : 19).

Ons volk, dat alle houvast en zekerheid ontbeert, zal met vaste hand naar deze Arts van alle mensen, Jezus Christus, heen geleid moeten worden, in actieve boetedoening, onder de pastorale leiding van leiders uit beide kerken.

- In actieve boetedoening die het hele volk betreft.
- In actieve boetedoening op de bodem van waarheid en gerechtigheid.
- In radicale bezinning op de oorzaak en de ware aard van onze nood.
- In actieve boetedoening die alle wezenlijke elementen van christelijke boetedoening omvat; ingeleid door een pastoraal, richtinggevend en louterend Woord, dat in een gemeenschappelijk, bemoedigend manifest, van zowel Evangelische als Katholieke bisschoppen aan het Duitse volk gericht moet worden.

Om een helder inzicht te verkrijgen in oorzaak en aard van onze nood is nodig:

1. Een omvattend en diep gewetensonderzoek, bij het licht van Gods Woord.

"Een mens kiest in zijn ogen altijd de juiste weg, de HEER toetst wat hem innerlijk beweegt"

(Spreuken 16 : 2).

Wij hebben een woord nodig dat uitzicht biedt, loutering en genezing.

"Toen beled ik u mijn zonde, ik dekte mijn schuld niet toe. Ik zei: "Ik beken de HEER mijn ontrouw" – en u vergaf mij mijn schuld" (Psalm 35 : 5).

We hebben een woord nodig dat dodelijke gezwellen opensnijdt en verborgen haarden van ontsteking openlegt, een woord dat de wonden uitwast. Een helder woord, dat recht en onrecht van elkaar scheidt, een woord dat de zwakte laat zien van de fundamenteën, waarop wij de afgelopen jaren en decennia gebouwd

hebben; een woord dat aantoonde op welke dwaalwegen ons volk geraakt is - in ongelof en ongehoorzaamheid aan Gods gebod en zijn Woord. Het moet een woord zijn dat ons de weg wijst, dat spreekt over onze verantwoordelijkheid en onze schuld, over de zonde in ons volk, die mens en volk in het verderf gestort heeft.

Het moet een waarschuwing zijn tegen krampachtige verharding, een gebed tot de heilige en barmhartige God:

*"Doorgrond mij God, en ken mijn hart,
peil mij, weet wat mij kwelt
zie of ik geen verkeerde weg ga
en leid mij over de weg die eeuwig is" (Psalm 139 : 23-25).*

2. We hebben duidelijke kennis nodig van de wegen en de leiding van God in deze historische catastrofe. We moeten worstelen en bidden om inzicht te krijgen, terwijl we God in nederigheid bidden:

*"Maak mij HEER met uw wegen vertrouwd,
leer mij uw paden te gaan.
Wijs mij de weg van uw waarheid" (Psalm 25 : 4,5a).*

We moeten een antwoord zoeken op de vraag: Wat is Gods bedoeling met deze volledige ineenstorting die ons zo kwelt en terneer drukt?

Zijn Hand is in dit alles:

"Geschiedt er ooit onheil in een stad zonder toedoen van de HEER?" (Amos 3 : 6)

*"Maar nog is zijn woede niet bekoeld,
Nog is zijn hand tegen ons opgeheven" (Jesaja 9 : 11b).*

Hij staat voor ons: *"Ik ben de Almachtige, de Heilige, ik ben het, jouw Heiland, ik sta voor de deur en ik klop."*

Wij hebben het nodig om nederig te erkennen en te accepteren dat God in dit alles tot ons spreekt en ons oordeelt.

Ons Duitse volk is zowel in zijn doelstellingen als in de methoden waarvan het zich bediende teruggewezen, afgewezen en verworpen – eerst al in de jaren vóór '45 en nu nog scherper en duidelijker.

Ons volk is verworpen met zijn arrogante en één dimensionale dus godloze doelstellingen: zelfbevestiging, overwinning, roem, eer, onafhankelijkheid, zelfvergroting, zoeken naar "Lebensraum", najagen van eigen rijkdom en welvaart.

Ons volk werd teruggewezen en verworpen ook in zijn methoden: toen het zonder enige eerbied voor God en zijn Gebod, zich op een niets ontziende wijze keerde tegen mensen, rassen en volken, tegen waarheid en recht, tegen ouderen, zieken en zwakken; toen het pure machts- en geweldspolitiek bedreef om de gestelde doelen te bereiken.

Ons volk werd door God afgewezen en verworpen, immers alle idealisme, trouw en inzet, alle wapengeweld, alle offers van persoon en bezit, van lijf, leven en ziel, van have en goed - in omvang niet te meten – al die offers hebben totaal niets bereikt van wat beoogd werd, maar juist het tegendeel.

In plaats van zelfbevestiging, overwinning, roem en eer, onafhankelijkheid en welvaart, zelfvernietiging, nederlaag, schande, een machteloos opgedeeld rijk, knechting, armoede en onpeilbaar diepe nood.

3. In al deze gebeurtenissen is een Godsoordeel aan ons voltrokken waaronder wij nederig moeten buigen. Ons volk moet dit oordeel van God horen en zien – als rechtvaardig erkennen en accepteren. Het moet zijn eigen daden, zijn goddeloze wegen en doelen als onrecht erkennen.

Het is noodzakelijk, dat het komt tot een duidelijke schuldbelijdenis, zowel individueel persoonlijk als ook met betrekking tot de gemeenschappelijke schuld van het hele volk, waarvoor wij mede-aansprakelijk zijn.

Die schuldbekentenis moet plaatsvinden op de basis van waarheid en gerechtigheid, zoals die uit Gods Woord onderkend worden en passend bij onze concrete verantwoordelijkheid.

Het is noodzakelijk, dat we komen tot een nauwkeurige bepaling van verantwoordelijkheid en schuld. Dat geldt zowel voor de leiders, als voor ieder individueel en ook voor het volk als geheel.

De belijdenis van een gezamenlijke schuld moet natie-breed basis en vertrekpunt zijn om tot actieve boetedoening te komen. De poging deze collectieve schuld te ontkennen zou absoluut een onheilbrengende dwaalweg betekenen.

We moeten ons laten treffen, in hart en geweten, door de erkenning, dat wat God tegenover ons volk tweemaal [verwijzing naar WO I én WO II, Jac.S.] zo verpletterend afgewezen en veroordeeld heeft, alles te maken heeft met onze schuld en verantwoordelijkheid.

We willen ons buigen onder het woord:

“Wij komen om door uw toorn, door uw woede bezwijken wij. U hebt onze zonden vóór u geleid, onze geheimen onthuld in het licht van uw gelaat” (Psalm 90 : 7,8).

De poging om een gemeenschappelijke schuld van ons volk te ontkennen, met de bedoeling daarmee een laatste restje eer te redden, is niet alleen zinloos, maar bereikt ook precies het tegendeel van wat beoogd wordt.

De loochening van een collectieve schuld vernietigt juist de laatste mogelijkheid en basis van dat wat eer inhoudt nl. dat wat ons tenslotte als solidariteit overblijft – het gemeenschappelijk dragen van ons lot en onze schuld.

De loochening van een gemeenschappelijke schuld zou de continuïteit van onze eigen geschiedenis opheffen en verbreken met de bewering: met alles, wat er vóór en in deze oorlog gebeurd is hebben wij - het Duitse volk – niets te maken, daarvoor dragen wij geen verantwoordelijkheid.

Dat zou een leugen zijn tegenover God en de mensen.

Van een Duitse toekomst gebouwd op een leugen is echter weinig goeds te verwachten.

Dat zou betekenen, dat we nu vanuit een "Nullpunkt" een volledig nieuwe start zouden kunnen maken. Schuldeloos als we zijn zouden we ons ook niet hoeven te veranderen en dus zou er ook niets veranderen.

Maar dan blijft ook Gods hand tegen ons opgeheven en bekoelt zijn woede niet.

Wanneer we niet beseffen waarom dit alles is gebeurd en alleen maar stilstaan bij de feiten, kan dat bij mens en volk alleen maar leiden tot apathie en vertwijfeling.

Wat is dat voor een leven, waarin mensen zich van schuld vrij pleiten en daarmee elke lotsverbondenheid met hun volk opzeggen?

De loochening van een gemeenschappelijke schuld voert uiteindelijk tot ondermijning van onze kracht en is daarmee verraad aan het eigen volk.

Alleen erkenning van de schuld kan leiden tot openheid en aanvaarding van het goddelijk gericht, zijn leiding en zijn straf, zijn oordeel en gericht – maar in de zekerheid van het geloof, dat God zelf zegt:

"de dood van een slecht mens geeft me geen vreugde, ik wil, dat hij een andere weg inslaat en in leven blijft" (Ezechiël 33 :11).

En ook :

Hij straft mij wel, maar zal *"mij niet prijsgeven aan de dood"* (Psalm 118 : 18)

En tenslotte :

"Ik zal (...) leven en de daden van de HEER verhalen" (Psalm 118 : 17).

4. Alleen langs deze weg ontstaat ontvankelijkheid voor de oproep: "bekeert u". Wie tot nu toe op leugens heeft gebouwd, laat die van nu af aan op recht bouwen. (...)

4a Een duidelijke schuldbelijdenis en een duidelijke onderwerping aan het goddelijke gericht leidt tot een even duidelijk "Nee" – een afscheid van de vroegere wegen, zonder God en zonder Christus, die hebben geleid tot de ondergang, waarin ons volk zich nu bevindt.

4b Maar deze schulderkenning leidt ook tot een duidelijk "Ja" – de bereidheid een nieuwe weg te gaan met en onder Christus, die heel zeker concrete en heilzame invloed zou hebben op de vormgeving van ons volksbestaan.

5. (...)

Het zal de taak en de opdracht van de opperherders en bisschoppen van de christelijke kerken in Duitsland moeten zijn zo concreet mogelijk vorm te geven aan een christelijke boetedoening onder het volk met alles wat zo'n boetedoening inhoudt.

Ze zijn daartoe geroepen en gemachtigd door de HEER van de kerk, Jezus Christus. Zij zijn in hun gezamenlijkheid ook de wettige wezenlijke vertegenwoordigers en zaakwaarnemers van ons volk. Zij zullen nu in het voorste gelid moeten staan om met het volk, in actieve boete, de last te dragen, die zonder boete niet gedragen kan worden.

(...)

Dat is niet gedaan met een enkele daad van boete. Dat zal van alle christelijke kerken jaren en decennia lang een pastorale inspanning vergen, waarvan de omvang nu nog niet te overzien is.

Het betekent puin ruimen op de puinhopen van geïmplodeerde menselijke leugens, idealen, dromen, illusies en vooroordelen; op de puinhopen van menselijk vernuft, zelfgenoegzaamheid en demonische hoogmoed, van fatsoen en braafheid (...) en tenslotte van menselijke totalitaire pretenties.

6. [Aan het slot volgt nog een soort samenvatting van het voorafgaande en ook nog een nieuwe waarschuwing:]

Wees niet bang voor de last van onze schuld, heb geen angst voor hoe mensen zullen reageren, als we ons eigen volk van zonde en schuld betichten.

Boete, biecht en schuldbelijdenis, vergeving en genade, dat zijn dingen voor God. Wat de mensen hier of in het buitenland daarover zeggen, dat hoeft ons niet af te schrikken.

[Tenslotte volgt een onderstreping van de unieke verantwoordelijkheid van de kerken]

Het Woord is de kerk van Christus toevertrouwd. Het werk dat hier en nu verricht moet worden, kan alleen door de kerk gedaan worden.

De immense verantwoordelijkheid van de christelijke kerk, in het bijzonder van haar leiders, is volstrekt duidelijk."

Slotopmerkingen

De laatste waarschuwing in deze oproep zich niet te laten leiden door het oordeel van mensen benoemt precies wat een belangrijke belemmering zou gaan vormen voor een duidelijke en openlijke schulderkenning. Zie ook hierboven onder "Kerken in 1945".

Voor mij is het meest bijzondere van dit document hoe verwoord wordt, dat schulderkenning geen neerdrukkende extra last vormt, maar de enige weg is naar een nieuw levend begin. In dat verband is ook opvallend en onverwacht, dat het spreken over Gods oordeel en gericht geen neerdrukkende functie krijgt, maar hier juist een bevrijdend perspectief biedt.

De haast vanzelfsprekende voortrekkersfunctie die de kerken hier toebedeeld krijgen is Anno 2013 nauwelijks meer voorstelbaar, maar hoorde bij een beleving die toen, zoals eerder gezegd, door velen gedeeld werd.

Datzelfde geldt voor een ander belevingselement in bovenstaand document, dat men kortweg de secularisatie-these zou kunnen noemen.

Een christen gelooft, dat mensen alleen in verbondenheid met God heil en leven zullen vinden.

Dat geloof werd “toen” – en ook hier geldt weer, niet alleen in Duitsland, maar ook binnen de Oecumene, met een zekere vanzelfsprekendheid verbonden met de overtuiging: alle politieke en sociale ellende wordt ten diepste veroorzaakt door Godsverlating, die leidt tot leegte en nihilisme.

Volle kerken zijn de beste remedie om deze leegte te voorkomen en vormen de basis voor een betere samenleving.

Hierover is veel te zeggen, maar in elk geval ook dit: de geschiedenis van het “christelijke Europa” maakt duidelijk, dat het zo “simpel” niet ligt.

Bovendien kan deze vanzelfsprekendheid er de ogen voor doen sluiten, welke rol ook en juist de kerken gespeeld hadden bij de totstandkoming van het Hitlerbewind.

Maar de sterkste indruk die dit document achterlaat is toch, hoe krachtig, overtuigend, genezend en inspirerend een christelijke bezinning op eigen schuld kan zijn.

Einde deel 1.